

RESSENYES

Ferran Garcia-Oliver, *Els murs fràgils dels calls. Jueus i jueves dels Països Catalans*. Catarroja - Barcelona: Editorial Afers, 2019, 376 pp.

Hi ha dues imatges que, indefugiblement, venen al cap del lector no especialista quan s'atansa a la lectura d'una obra que tracta sobre jueus medievals. Una és la de l'usurer i prestador que indefugiblement s'associa a l'hebreu, com si no sabés o volgués fer res més. L'altra és la d'un col·lectiu humà que habitava un espai clos, tancat per parets i murs que barraven el pas a qualsevol intrús cristià i, encara més, aquest espai suposava una barrera mental infranquejable entre dos mons oposats i excloents que, a la pràctica, es detestaven mútuament. A partir d'aquí intervenen els altres ingredients propis del cas: les predicacions dels mendicants, les conversions voluntàries o forçades i els actes de violència periòdics, ja fossin de baixa intensitat (insults i l'apedrec rutinari dels habitatges del call durant la Setmana Santa) o d'alta intensitat, en forma de pogroms incontrolats. En el cas de les dues formes de violència, se sol dir que la primera era més o menys tolerada pel poder i consentida pels pacients jueus perquè així es donava una sortida poc traumàtica a les baixes passions de la majoria cristiana, sempre hostil contra els fidels de la sinagoga, que evitava el desastre del pogrom indiscriminat que tenia de sang i de conversions forçades el call. I era així, tot plegat, almenys en part. El cas, relatat al llibre, del treballador que recull els macs del carrer just després de l'apedrec fa pensar en un contracte aparaulat, previ a la comissió de l'acte denigrador, per tal de retornar a la normalitat de la vida quotidiana com més aviat millor i esborrar aviat els signes de l'oprobri patit.

Aquest relat, tan habitual, deixa de banda un altre aspecte de la realitat: el dia a dia de la vida de la comunitat jueva i de les relacions que s'establien entre els seus membres i els cristians. Perquè l'apedregada durava uns pocs dies, o hores,

de l'any; els pogroms, fins a les darreries del segle XIV, no eren habituals, així com els batejos per força; les predicacions dels religiosos no tenien lloc de manera indiscriminada perquè la monarquia o l'autoritat que n'havia de concedir el permís preceptiu només accedia a fer-ho de tant en tant per tal de no destorbar en excés la vida d'aquells súbdits que eren una font d'ingressos copiosa i fiable, etc. Per tant, fora de l'excepció que significava tot això, hi havia dues coses: una comunitat que feia la seva vida, amb tots els daltabaixos propis del cas, i que, alhora, es relacionava amb l'altra col·lectivitat que tenia a la vora, la dels cristians. Perquè totes dues no s'ignoraven ni s'odiaven les vint-i-quatre hores dels tres-cents seixanta-cinc dies de l'any. La imatge de la rancúnia permanent no correspon a cap realitat. Al marge del factor religiós, predominaven les relacions fluides entre uns i altres, els quals es compraven i venien coses entre ells, feien negocis, sovint d'ampli abast (per exemple, comandes mercantils relatives a punts distants de la Mediterrània), es divertien, s'engataven plegats o es barallaven per minúcies i, fins i tot, quan la religió o les mesures legals impedié anar més enllà, transgredien la voluntat del poder —i s'enfrontaven a les lògiques conseqüències, sempre pitjors per a la part jueva, que era qui en sortia més malparada davant la llei. La transgressió de la prohibició de mantenir relacions sexuals amb els homes i les dones de l'altra fe n'és un bon exemple —un exemple de transgressió, d'altra banda, tan universal com habitual. I quan es tractava de la qüestió primordial de la salut, més encara. Malgrat les disposicions de l'església que adesiara repetien la prohibició, els metges jueus atenien cristians, inclosos frares i eclesiàstics. I, a Roma, papes, afegim!

Si d'una cosa acaba convençut el lector —especialista o no— d'aquesta obra tan excel·lent en la forma i en el contingut és que el call no era una república independent. Una ciutat dins la ciutat, com sempre s'ha dit, sí, però amb les portes només tancades quan ho requeria la circumstància. Amb l'afegit que no sempre hi havia call. A vegades, per motius diversos (el més habitual, la saturació del call), hi havia jueus que vivien entre cristians. I, per regla general, hi vivien tranquil·lament. Excepte en el detall d'algunes concrecions derivades de la fe, el veïnatge s'assemblava al que existia entre cristians, amb totes les inèrcies habituals.

Els tòpics que hem esmentat en la percepció del jueu obeeixen a la imatge homogènia que projectaven els discursos del poder emesos pels pensadors cristians, bàsicament els mendicants. A la pràctica, com tots els clixés estereotipats, en bona part no eren reals. El col·lectiu presentava grans diferències econòmiques, de classe, d'interessos polítics (les lluites pel control de les jueueries estaven a l'ordre del dia), altercats... Tot i la imatge homogènia que de portes enfora transmetia l'aljama, les desigualtats que fermentaven a l'interior eren notables. El microcosmos jueu reproduceix el que trobam al món cristià, farcits tots dos d'ambicions personals, evasions impositives, aliances i faccions i cohesions familiars. En relació amb aquest últim aspecte, cal remarcar que els matrimonis jueus eren una «transacció» igual que els cristians, concertats per la família. Un pacte d'interessos, per tant, en el qual si brollava l'estimació, era un afegit inicialment no pensat. De fet, pel que fa al rol de la dona, teòlegs i rabins li n'atorgaven el mateix. Potser la diferència més substancial era el paper més actiu de la dona jueva en el préstec a interès. Res més lluny de la realitat —escriu l'autor—, doncs, la d'unes jueueries absolutament tancades dins els límits espacials delimitats per murs i portes. L'horitzó social, econòmic, mental i cultural dels jueus, malgrat les restriccions i la minorització política, era exactament el mateix que el dels cristians, sobretot en el món urbà. Allò que homologava cada comunitat i, per tant, la diferenciava, era el fet religiós.

Diferències, òbviament, també n'hi havia. Per exemple, la gran pressió fiscal provinent de la Co-

rona. No és que els cristians estiguessin exempts de les ànsies recaptatòries del poder, però els jueus eren un comodí segur a l'hora de recórrer a uns ingressos per part d'una monarquia que sempre anava justa de cabals amb què finançar les despeses ordinàries, la burocràcia o les guerres. A més, també hi havia la pròpia pressió en aquest mateix sentit de l'aljama, de la qual gairebé no en sabem res, ja que ha desaparegut la documentació comptable. A Mallorca són conegudes les cruels depredacions fiscals que patiren els jueus per part dels monarques «privatius»: 95.000 lliures decretades el 1315 pel rei Sanxo; un préstec forçós de 5.000 lliures ordenat per l'infant Felip i una nova exacció per part de Jaume III el 1333. A l'hora de contribuir a les talles els esforços més grans requeien sobre les famílies humils, amb fraus i arbitriarietats fiscals derivats del monopoli de l'administració que exercien les famílies potentades. Ben mirat, igual que en els consells municipals cristians. I, també com en ells, no faltava la mala gestió i la corrupció.

Els clans familiars que es disputaven el poder eren tan presents al call com entre la societat cristiana. L'aljama de Mallorca, en les dècades de 1370 i 1380, prèvies al daltabaix del gran pogrom, es va veure esquarterada per la lluita entre els Natjar i els Faquim, alhora que les famílies cristianes també es dividien en els habituals bàndols, la denominació dels quals canviava periòdicament, i que poques dècades després va lamentar tant Turmeda, fins al punt de dedicar una obra a la qüestió. També és interessant copsar que les actituds davant la pobresa eren similars a les dels cristians, amb admonicions dels rabins semblants a les que sortien de la trona, predicadors que es podrien confondre amb sant Francesc, fundacions d'hospitals, deixes i formes de caritat diverses. Per descomptat que tampoc no faltaven pràctiques compartides de més baixa estofa: els jocs o la taverna eren espais comuns entre jueus i cristians. El registre de bell nou és el mateix que el dels cristians, amb qui participaven d'una frontera mental similar.

El tall de 1391 va ser dramàtic i, de fet, comporta un abans i un després. A partir d'aquell moment la presència de conversos introdueix canvis socials, encara que, excepte la connotació

religiosa i el que se'n derivava, aviat quedaren diluïts o, almenys, mitigats. En principi només es casaven conversos amb converses, però al cap d'un parell de generacions ja ho feien cristians vells amb converses riques. Precisament el filtre de la riquesa feia que l'adscripció religiosa i els matisos ètnics entre la societat cristiana i la jueva deixessin de banda el recel inicial al contacte i el parentiu. D'aquesta manera, amb el pas del temps s'esborraren les diferències «originàries», encara que a Mallorca, com sabem, la memòria del convers va perdurar al llarg dels segles.

El llibre, com ja n'indica el títol, té un caràcter de conjunt a nivell dels Països Catalans, una circumstància que ens permet tenir una visió global del món jueu immediat a la realitat de tot l'àmbit català durant l'època medieval. Ha estat

escrit seguint el model formal de l'assaig, combinat amb el contingut de l'obra acadèmica i erudita. La part d'erudició parteix d'un acurat repertori bibliogràfic i d'una aportació documental de fonts fins ara inèdites. L'aspecte assagístic el trobam en l'acurada escriptura del llibre, de lectura fàcil i amena però sense cap renúncia al rigor. La combinació de tots dos factors proporciona un resultat excel·lent. La història dels jueus catalans —catalans, en el sentit ampli que hom atorgava al terme en època medieval— a partir d'ara gaudeix no només d'un altre bon estudi sinó d'un treball de conjunt necessari i assequible més enllà de l'espai gremial de l'estudiós i l'especialista.

Gabriel Ensenyat Pujol
Universitat de les Illes Balears